

Mürsəl İrəvanlı,
Yazıçı-publisist,
M. Qorki adına
Beynəlxalq
mükafat laureatı
Gəncə şəhəri

Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biri olan Gəncə XVII əsrin ikinci yarısında eyniadlı xanlığın paytaxtı olmaqla bərabər, dövrünə görə iqtisadi, siyasi və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş şəhərlərdən biri idi. Beynəlxalq tranzit ticarət yollarının qovşağında yerləşdiyindən, habelə nəfis sənətkarlıq məmulatına görə Gəncə şəhəri sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda şöhrət tapmışdı. Gəncə xanlığının banisi Ziyadoğlu sülaləsinin nümayəndəsi II Şahverdi xan (1747-1760) olmuşdur. Yarandığı ilk gündən Gəncə xanlığına bir neçə dəfə qonşu feodal dövlətləri basqın etmişlər. Bu cəhətdən Qarabağ xanlığının hakimi Pənah Əli xan, daha sonra İbrahim xan, habelə Kartli və Kaxetiya çarları Teymuraz, xüsusilə II İrakli fərqlənmişlər. II Şahverdi xan qarabağlı Pənah Əli xandan daha çox ehtiyat etdiyi üçün Teymuraz və İrakli ilə sazişə girib onlardan kömək istəmiş və beləliklə də onlardan asılı vəziyyətə düşmüşdür. Lakin Şahverdi xanın vəfatından sonra hakimiyyət başına gələn Məhəmməd Həsən (1760-1778) öz hakimiyyətini möhkəmləndirdikdən sonra Gəncə xanlığının Kartli-Kaxetiya dövlətindən asılı vəziyyətdə qalmasına son qoymağı qərara aldı. Bu asılılıq həm xanlığın iqtisadi vəziyyətinə mənfi təsir edirdi, həm də qonşu xanlıqlar arasında onun nüfuzdan düşməsinə səbəb olurdu. Buna görə də Məhəmməd Həsən xan atasının hər II İraklinin xəzinəsinə göndərdiyi 10 min manat qızıl puldan imtina etdi. Onun bu hərəkəti xalqın vəziyyətini yaxşılaşdırmadığına da xəzinənin xərcini müəyyən qədər azaltdı.

Gürcüstanın bir çox peşəkar ipəkçi ailələrinin Gəncəyə köçüb burada işləmələri Kartli-Kaxetiya çarlığını narahat etməyə bilməzdi. II İraklinin qocalığından və xəstəliyindən istifadə edib hökumət işlərinə müdaxilə edən arvadı Darecan xanım xəzinədar İosifə əmr etmişdi ki, nəyin bahasına olursa olsun Gəncəyə köçən gürcü ipəkçilərinin geri qayıtmalarına nail olmalıdır. Məhəmməd Həsən xanın hakimiyyəti dövründə Gəncədə ipəkçiliyin inkişafını və istehsalatda əsas mövqə tutmasını şəhərin gerbində həkk edilmiş böyük baramaaçan tiyanın və iki nəfər gənc oğlanın təsvirindən daha aydın görmək olar.

1778-ci ildə saray çəkişmələrinin qurbanı olan Məhəmməd Həsən xanı ona sui-qəsd edən qardaşı Məhəmməd xan əvəz etdi. Məhəmməd xan dövlət işlərində ona maneçilik törədə biləcək qohumlarının demək olar ki, hamısını aradan götürdü. Doğma əmisi Rzaqulu xanın isə gözünü çıxartdırdı. Belə ağılsız tədbirləri ilə dövlət aparatını zəiflədən Məhəmməd xan xanlığı çox pis vəziyyətə saldı. Xanlığın zəifləməsinə görə II İrakli Gəncəni özündən asılı vəziyyətə salmaq üçün tədbirlər görməyə başladı. O, əvvəllər Gəncə xanlığından aldığı məb-

ləğin əlindən çıxması ilə heç cür razılaşa bilmirdi. Tezliklə Kartli-Kaxetiya çarlığının ucqar yerlərindən zərərli təsərrüfatından ayrılmış kəndlilərdən "moriqə" qoşun hissələri təşkil edildi.

Lakin digər Azərbaycan xanlarının qəzəbindən ehtiyat edən II İrakli Gəncəyə tezliklə hücum etməyib, bu işdə Azərbaycanda böyük nüfuzla malik olan sabiq müttəfiq İbrahim xandan istifadə etməyi qərara aldı. Zəngin Gəncə şəhərində çoxdan gözü olan İbrahim xan tərəddüd etmə-

lə İbrahim xanla II İrakli arasında Gəncə üstündə rəqəbat başlandı.

Gəncəyə təklildə yiyələnmək istəyən II İrakli gec-tez Gəncə üstündə İbrahim xanla mübarizə etməli olacağını hiss edirdi. O, bunu da yaxşı bilirdi ki, təkcə öz qüvvəsi ilə qələbə əldə edə bilməyəcək. Odur ki, o, arzusuna çatmaq üçün vasitə axtarırdı.

1783-cü ildə Kartli-Kaxetiya çarlığı Rusiyanın himayəsinə keçdikdən sonra II İrakli bu işdə əsas etibarilə Rusiya dövlətinin qüdrətindən istifadə etməyi qərara aldı. O, 1784-cü ildə Rusiyaya müraciət edib, Tiflisdə "Gürcüstanın hesabına" əlavə olaraq daha bir alay göndərilməsini xahiş etdi. Rus

yanında əsirlikdə qalan Məhəmməd xanı yenidən Gəncəyə hakim qoymaq və burada İbrahim xana qarşı özünə müttəfiq qazınmaq fikrinə düşdü. Lakin İbrahim xan rəqibinin məqsədini duyub, 1785-ci ilin payızında Məhəmməd xanı öldürdü.

İbrahim xanın da nümayəndəsinə Gəncədə uzun müddət qalmağı müyəssər olmadı. 1786-cı ildə gəncəlilər İbrahim xanın nümayəndəsi Həzrətqulu bəyə qarşı üsyan qaldırıb onu da qovdular. Gəncə taxtı üsyanın təşkilatçılarından biri olan yerli feodallardan Rəhim bəyin əlinə keçdi.

Rəhim bəy hakimiyyət başında çox qala bilmədi. Bir ildən son-

daha əsas verir: "İbrahim xan bizim istəmədiyimiz Cavad xan Ziyad oğlunu Gəncəyə xan təyin etdi".

Gəncə xanlığının möhkəmlənməsi Kartli-Kaxetiya çarlığının zəifləməsi dövrünə təsadüf edirdi. Daxili feodal çəkişmələrinə məruz qalan Kartli-Kaxetiya çarlığında dövlət işlərinə çarın arvadı Darecan xanımın müdaxilə etməsi üçün geniş imkan yaranmışdı. Həmin vaxtdan etibarən faktiki olaraq Kartli-Kaxetiya çarlığının əri ilə yanaşı o da istədiyi kimi idarə etməyə başladı. Saray daxilində hakimiyyət uğrunda gedən mübarizə, II İraklinin oğlanlarının, hətta nəvələrinin özbaşınalığı XVIII əsrin sonuncu rübündə dövləti həm iqtisadi, həm də siyasi cəhətdən zəiflətməmişdi. Vaxtı ilə Kartli-Kaxetiyanın tabeliyinə verilmiş Qazaxdan və Şamxordan bir çox ailənin Şuşaya və Gəncəyə köçməsinin səbəbini də məhz dövlətin zəifləməsi ilə izah etmək lazımdır.

Qazaxdan 1500 ailə, Şəmşəddildən isə 3200 ailə Gəncə xanlığına köçmüşdü. Məsələ gəlib o yerə çatmışdı ki, hətta yerli gürcülərin özləri belə köçüb Mozdoka, Qızılyara gedirdilər.

Dövlətin daxilədən belə ağır vəziyyətə düşməsi II İraklinin başını ələ qatmışdı ki, Gəncənin daxili işlərinə qarışmaq iqtidarında deyildi. Əksinə, belə ağır vaxtda özü Cavad xandan imdad gözləyirdi.

Gürcüstanın ağır vəziyyətə düşməsindən qarabağlı İbrahim xan istifadə edərək Cavad xanı öz tərəfinə çəkdi. Həmin vaxtdan etibarən Cavad xan, demək olar ki, II İrakli ilə büsbütün əlaqəsini kəsdi. Vəziyyətin belə bir şəkil alması II İraklini narahat etməyə bilməzdi.

II İrakli Cavad xana kin bəsləyən Rəhim bəy və gürcü qoşunları ilə Gəncəyə hücum edib xanlığı ələ almağa təhrik etdi. Lakin 1795-ci ildə İran tərəfdən yaxınlaşan qorxu II İraklini belə bir addım atmaqdan çəkindirirdi.

Bu dövrdə Kartli-Kaxetiya çarlığı ilə Gəncə xanlığının münasibətləri daha da kəskinləşdi.

Cavad xanın Ağa Məhəmməd xanla ittifaqda Tiflisdə damadağın olunmasında iştirak etməsi nəinki II İraklinin, eyni zamanda Azərbaycan xanlarının xüsusilə Qarabağlı İbrahim xanın da qəzəbinə səbəb oldu.

Ağa Məhəmməd xan Azərbaycan ərazisini tərk etdikdən sonra Qarabağlı İbrahim xan və II İrakli Cavad xanı cəzalandırmağı qərara aldılar. Tezliklə İbrahim xan qayını avarlı Ümmə xanı da Gəncəyə yürüşdə iştirak etməyə çağırdı. 3000 nəfərdən ibarət olan gürcü dəstəsinə əvvəlcə şahzadə Aleksandr, daha sonra isə David başçılıq etdi.

(ardı gələn sayımızda)

Başı bəlalı Gəncə

dən II İraklinin təklifini qəbul etdi.

Beləliklə, 1780-ci ildə müttəfiqlərin qoşunları Gəncə qalasını mühasirəyə aldılar. Ciddi müqavimət göstərə bilməyən Gəncə qarnizonu təslim oldu.

Bu hadisədən sonra altı il müddətində Gəncə xanlığı İbrahim xanın təyin etdiyi Həzrətqulu

qoşunlarının gəlməsinə böyük ümid bağlayan və Gəncədə hərbi qulluqda olan gürcü zadəganlarından Evtlis Beri II İraklinin arvadı Darecana göndərdiyi məktublarının birində yazırdı: "Ruslar Gürcüstanla gələn zaman söz yox ki, Gəncəyə də baş çəkəcəklər. Bu zaman Gəncə qalası və cəbbəxa-

ra Gəncə xanlığının taxtına onun qardaşı Cavad xan çıxdı. Cavad xanın hakimiyyət başına gəlməsi haqqında da müxtəlif fikirlər vardır. Rus qafqazşünası P.Q. Butkunun yazdığına görə, Cavad xanın Gəncədə hakimiyyət başına gəlməsinə də II İrakli yaxından kömək etmişdir. Bu fikri XIX əsrin

Gəncə xanlığının möhkəmlənməsi Kartli-Kaxetiya çarlığının zəifləməsi dövrünə təsadüf edirdi. Daxili feodal çəkişmələrinə məruz qalan Kartli-Kaxetiya çarlığında dövlət işlərinə çarın arvadı Darecan xanımın müdaxilə etməsi üçün geniş imkan yaranmışdı. Həmin vaxtdan etibarən faktiki olaraq Kartli-Kaxetiya çarlığının əri ilə yanaşı o da istədiyi kimi idarə etməyə başladı. Saray daxilində hakimiyyət uğrunda gedən mübarizə, II İraklinin oğlanlarının, hətta nəvələrinin özbaşınalığı XVIII əsrin sonuncu rübündə dövləti həm iqtisadi, həm də siyasi cəhətdən zəiflətməmişdi. Vaxtı ilə Kartli-Kaxetiyanın tabeliyinə verilmiş Qazaxdan və Şamxordan bir çox ailənin Şuşaya və Gəncəyə köçməsinin səbəbini də məhz dövlətin zəifləməsi ilə izah etmək lazımdır. Qazaxdan 1500 ailə, Şəmşəddildən isə 3200 ailə Gəncə xanlığına köçmüşdü. Məsələ gəlib o yerə çatmışdı ki, hətta yerli gürcülərin özləri belə köçüb Mozdoka, Qızılyara gedirdilər.

bəy və İraklinin nümayəndəsi knyaz Keyxosrov tərəfindən idarə olundu. Həm Qarabağ və həm də Kartli-Kaxetiya nümayəndələrini həmin yerlərdən gəlmiş qoşun hissələri müdafiə edirdilər. Təkcə knyaz Keyxosrovun keşiyində 1000 nəfər gürcü qoşunu dururdu. Belə bir hal bir tərəfdən qaliblərin yerli əhaliyə etibar etməməsinə göstərirdisə, digər tərəfdən həmin qoşun hissələrinin şəhər əhalisinin hesabına yaşaması barədə də fikir yürütməyə əsas verir. Tezlik-

nası bizim əlimizə keçəcəkdir. Ruslar gedəndən sonra isə Gəncə bizim olacaqdır". Amma II İraklinin bu cəhdləri boş çıxdı. Onun gizli tədbirlərindən xəbər tutan qarabağlı İbrahim xanın təhriki ilə yerli feodallardan Hacı bəyin başçılığı altında gəncəlilər Kartli-Kaxetiya qoşunlarına qarşı qalxıb, onları Gəncədən qovdular. Knyaz Keyxosrov qaçmaqla canını qurtara bildi. Gəncədən əli çıxan II İrakli başqa bir siyasətə əl atmaq məcbur oldu. O, İbrahim xanın

əvvəllərində yaşamış gürcü tarixçisi Platon İoseliani də təsdiq edir.

Cavad xanın hakimiyyət başına gəlməsi barədə digər və daha obyektiv mülahizə tamamilə birinci iki fikrin əksidir. Gürcü dilində yazılmış arxiv sənədlərinin birində deyilir ki, Cavad xanın Gəncə taxtına otumasında qarabağlı İbrahim xanın əli olmuşdur.

Bu fikri irəli sürməyə bizə gürcü dilində yazılmış sənəddən götürdüyümüz aşağıdakı sözlər bir